

Εισαγωγή

Στόχος: Η κατάδειξη της σημασίας των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας, μέσω μιας γενικής περιήγησης στη θεματική του βιβλίου, με επικέντρωση στην υπόθεση ότι δεν αρκεί η μελέτη των θεσμικών συνιστωσών ώστε να κατανοήσουμε το πώς και, κυρίως, το γιατί της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Χρειάζεται και η μελέτη της ιστορικά διαμορφωμένης πολιτικής κουλτούρας στην αλληλεπίδρασή της με το πολιτικό σύστημα, καθώς και η αποτύπωση του τρόπου με τον οποίο τα υποκείμενα προσλαμβάνουν και νοηματοδοτούν τον πολιτικό κόσμο που τα περιβάλλει. Τρόπος που διαμορφώνεται μέσω της διαδικασίας της πολιτικής κοινωνικοποίησης. Μόνον έτσι θα περάσουμε από την περιγραφή του τύπου, στην μελέτη της ουσίας της λειτουργίας ενός πολιτικού συστήματος ώστε να το εξετάσουμε είτε μεμονωμένα, είτε σε σύγκριση με άλλα.

Σε όλες τις οργανωμένες κοινωνίες η πολιτική διαδικασία διέπεται από νόμους και κανόνες, και πλαισιώνεται από το Σύνταγμα της κάθε χώρας. Η διαμόρφωση της νομοθεσίας για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, καθώς και για την οργάνωση και τους κανόνες λειτουργίας του κράτους και των θεσμών βασίζεται στον θεμελιώδη αυτό νόμο. Δηλαδή, όπως γνωρίζουμε, το Σύνταγμα συνιστά τον καταστατικό χάρτη των κανόνων κοινωνικής συμβίωσης σε μια συγκεκριμένη επικράτεια, και έτσι αποτυπώνει τις προδιαγραφές για τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας αυτής. Ωστόσο, όσο κι αν μελετήσουμε το Σύνταγμα, τους νόμους και τους τυπικούς κανόνες που διέπουν τις σχέσεις των ανθρώπων και την οργάνωση της συμβίωσής τους, δεν θα έχουμε μια πραγματική σφαιρική εικόνα για το πώς λειτουργεί η κοινωνία, και εν προκειμένω, το πολιτικό σύστημα στη συγκεκριμένη χώρα. Η οργάνωση της συλλογικής ζωής, η διαμόρφωση συλλογικών αποφάσεων, η διαβούλευση για την επίτευξη κοινών στόχων αλλά και οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις, όλα όσα συναποτελούν την «πολιτική», πάνε πολύ πέρα από τις προδιαγραφές. Διότι συμπεριλαμβάνουν και τους τρόπους με τους οποίους όλα τα παραπάνω γίνονται αντιληπτά/κατανοητά και επενδύονται αξιακά από τους φορείς πολιτικής δράσης. Τρόποι που καθορίζουν τελικά και το πώς πραγματικά λειτουργεί το πολιτικό σύστημα.

Οι τυπικές προδιαγραφές συνεπώς δεν αρκούν. Αυτό γίνεται ολοφάνερο αν σκεφτούμε το εξής παράδειγμα: Μετά το τέλος της αποικιοκρατίας αρκετές πρώην αποικίες υιοθέτησαν το Σύνταγμα της χώρας από την οποία μόλις είχαν απελευθερωθεί. Αυτό σημαίνει, μήπως, ότι η πολιτική διαδικασία σε μια αφρικανική πρώην αποικία και στην ευρωπαϊκή αποικιοκρατική δύναμη ήταν ίδια; Προφανώς όχι. Άλλο παράδειγμα: Εάν ένας/μια ξένος/-η μελετητής/-ήτρια των πολιτικών φαινομένων ερχόταν στην Ελλάδα και ήθελε να μελετήσει την πολιτική διαδικασία και το πολιτικό σύστημα στη χώρα αυτή, θα μπορούσε μήπως να περιοριστεί στη μελέτη του Συντάγματος, των βασικών κανόνων που διέπουν το πολιτικό σύστημα, την εκλογική νομοθεσία και τον κανονισμό της Βουλής; Όχι βέβαια. Γιατί;

Διότι εκτός από τις τυπικές προδιαγραφές, καθοριστικό ρόλο για τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος διαδραματίζει και η πολιτική κουλτούρα: Δηλαδή, το πώς προσλαμβάνουν και αξιολογούν οι πολίτες την πολιτική διαδικασία, ποιο είναι το σύνολο των στάσεων, των αξιών και των αντιλήψεων που διέπουν την πολιτική στη χώρα αυτή, καθώς και ποιες αναπαραστάσεις της πολιτικής συμβάλλουν στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτίσεων και πολιτικών συμπεριφορών. Όλα αυτά αποτελούν τα στοιχεία εκείνα που, πρωτίστως, δίνουν μορφή, χρώμα, υφή, ενίοτε και περιεχόμενο στην πολιτική διαδικασία. Τελικά, το πώς «γίνονται τα πράγματα» (αυτή είναι η ανθρωπολογική έννοια της κουλτούρας¹) σχετίζεται και με το πώς τα αντιλαμβάνονται και τα αξιολογούν οι πολίτες, κάτι που αποτελεί μια διαδικασία που μαθαίνεται. Εξ ου και η σημασία που αποδίδεται στη μελέτη της πολιτικής κοινωνικοποίησης. **Μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης διαμορφώνεται η πολιτική φυσιογνωμία του καθενός και της καθεμιάς, μέσω της πολιτικής κοινωνικοποίησης μεταβιβάζεται, αλλά και μετεξελίσσεται η πολιτική κουλτούρα της**

1 Κατά τον Levi-Stauss, όλες οι επίκτητες συμπεριφορές ή κλίσεις του ανθρώπου ως μέλους μιας κοινωνίας, συγκροτούν την κουλτούρα της κοινωνίας αυτής (όπ. αναφ. στο Todorov, 2009, σσ. 55-56).

κοινωνίας από γενιά σε γενιά. Η μελέτη της πολιτικής κοινωνικοποίησης δηλαδή, εστιάζει αφενός στο μικρο-επίπεδο, το υποκείμενο ως φορέα πολιτικής δράσης υπό διαμόρφωση, και στο μακρο-επίπεδο, την κοινωνία και την πολιτική κουλτούρα όπου η κοινωνικοποίηση συντελείται. Στην πρώτη περίπτωση η έρευνα επικεντρώνεται στο ερώτημα, *πώς διαμορφώνεται η πολιτική φυσιογνωμία των υποκειμένων ως μελλοντικών πολιτών*, και στο δεύτερο στο *πώς η κοινωνικά/ιστορικά διαμορφωμένη πολιτική κουλτούρα της κοινωνίας μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά και μεταεξελίσσεται.*

Είναι σημαντικό το ερώτημα που αφορά τον τρόπο με τον οποίο στην παιδική ηλικία και στη διάρκεια της εφηβείας προετοιμάζονται παιδιά και έφηβοι για την ένταξη και τη συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία. Από τι είδους αξίες εμφορούνται οι νέοι/ες στη διαδικασία της πολιτικής τους κοινωνικοποίησης στην εφηβεία; Ποιες είναι οι γνώσεις τους και ποιοι οι δίαυλοι πληροφόρησής τους στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας; Ποιες πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις τούς χαρακτηρίζουν ως γενιά, λόγω της θέσης τους στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι; Με ποιους τρόπους συμβάλλουν οι διάφοροι φορείς πολιτικής κοινωνικοποίησης (οικογένεια, σχολείο, ΜΜΕ κλπ), στη διαμόρφωση αυτών των στάσεων και αντιλήψεων, και ποιο το ειδικό βάρος τους στις διάφορες ηλικιακές φάσεις; Ποιες άλλες μεταβλητές και ποιοι άλλοι φορείς συμβάλλουν στη διαμόρφωση του συστήματος πολιτικών αξιών και στάσεων παιδιών και εφήβων; Οι αξίες, οι πολιτικές στάσεις και οι αντιλήψεις των νέων αποτελούν συνέχεια των αντίστοιχων της προηγούμενης γενιάς, ή μήπως παρουσιάζονται ασυνέχειες, που θα εκφραστούν στην πολιτική συμπεριφορά και θα εμφανιστούν στην πολιτική κουλτούρα έχοντας επιπτώσεις και στο πολιτικό σύστημα; Όλα αυτά τα ερωτήματα δεν διατυπώθηκαν, βέβαια, μόνο τις τελευταίες δεκαετίες, οπότε η πολιτική κοινωνικοποίηση, ως τομέας έρευνας της Πολιτικής Επιστήμης, αναπτύχθηκε συστηματικά και στον οποίο μεγάλα ερευνητικά προγράμματα κατέληξαν σε ενδιαφέρουσες υποθέσεις αλλά και σε σημαντικά πορίσματα. Εδώ και αιώνες απασχόλησαν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, φιλοσόφους, πολιτικούς στοχαστές αλλά και πολιτικούς ηγέτες, ενώ στην εποχή μας απασχολούν και εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς ψυχολόγους και κοινωνιολόγους, από άλλη ίσως σκοπιά απ' αυτή των πολιτικών επιστημόνων.

Κάθε συγκεκριμένη πολιτολογική έρευνα στον τομέα της πολιτικής κοινωνικοποίησης δεν στοχεύει, βέβαια, στο να δώσει απάντηση στο σύνολο αυτών των ερωτημάτων,² πολλά εκ των οποίων εξάλλου έχουν και μια δεοντολογική διάσταση. Τέτοιος εξαιρετικά φιλόδοξος στόχος θα μπορούσε να γίνει έργο ζωής πολλών ερευνητών/-ριών στο πλαίσιο διεπιστημονικών ομάδων. Οι στόχοι κάθε ερευνητικού προγράμματος είναι πολύ μερικότεροι, συχνά προσανατολισμένοι ακόμα και σε αντίθεση μεταξύ τους, ανάλογα με τις συγκεκριμένες υποθέσεις κάθε έρευνας. Είναι γεγονός ότι, παρά τη μεγάλη βιβλιογραφία που δημιουργήθηκε στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα στον κλάδο της πολιτικής κοινωνικοποίησης, το πρωταρχικό ερώτημα που αναφέρεται στο *γιατί είναι επιστημονικά και κοινωνικά χρήσιμο να ερευνάται αυτή η διαδικασία* βρίσκει πολλές και αντιφατικές απαντήσεις. Παραμένει έτσι σήμερα ανοικτό ως προς πολλές παραμέτρους της διαδικασίας αυτής, και αυτό παρά τα ορισμένα συγκεκριμένα και γενικευτικά πορίσματα στα οποία έχει καταλήξει ο κλάδος. Γενικότερα, εξάλλου, λίγα θέματα της κοινωνικής θεωρίας εξακο-λουθούν να είναι τόσο δυσπρόσιτα στην ανάλυση, όσο αυτό της συσχέτισης της δράσης των ατόμων με τα δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας στην οποία εντάσσονται.-(Thompson, 1984, σσ.148-149).

Μπορούμε εντούτοις να υποστηρίξουμε ότι, είναι εμπειρικά τεκμηριωμένο πλέον πως **η πρόμη κοινωνικοποίηση που συντελείται πρωτίστως στην οικογένεια, ιδιαίτερα αν η κατεύθυνση των μηνυμάτων της ενισχυθεί και από το σχολείο, παρουσιάζει πολύ μεγάλη κοινωνικοποιητική αποτελεσματικότητα.** Κι αυτό κυρίως σε σχέση με βασικές πολιτικές προδιαθέσεις που σχετίζονται με τη συμμετοχικότητα και τη δημοκρατικότητα, κάτι που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για τη συνολική πολιτική κουλτούρα της κοινωνίας. Αυτό είναι ήδη ένα πολύ σημαντικό πόρισμα που δικαιολογεί το μεγάλο επιστημονικό αλλά και κοινωνικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι σχετικές έρευνες.

2 Με τη σχετική ερευνητική θεματολογία ασχολούμαι από το 1982. Ενδεικτικά, βλ. Παντελίδου Μαλούτα, 1986, 1987, 1990, 1991 και 2012. Στο Παντελίδου Μαλούτα, 1987, αναφέρομαι στο θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης της «πολιτικής κουλτούρας» και της «πολιτικής κοινωνικοποίησης» -στο οποίο επανέρχομαι στην παρούσα μελέτη- αλλά και σε εμπειρική διερεύνηση μιας συγκεκριμένης γενιάς εφήβων στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, της «γενιάς της Μεταπολίτευσης».

Είναι εύλογο ότι, αν η **πολιτική συνιστά απάντηση στο ερώτημα πώς μπορούμε να συμβιώσουμε καλύτερα**, ο (πολυποίκιλος) τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται και προωθεί η κοινωνία -δηλαδή οι πολίτες που τη συγκροτούν- αυτό το *καλύτερα*, είναι καθοριστικός για τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Το εάν οι πολίτες εμφορούνται, κυρίως, από ατομοκεντρικές ή κοινωνιοκεντρικές αντιλήψεις, το ποιες αξίες είναι κυρίαρχες στη συλλογική ζωή, το τι είδους αντιλήψεις έχουν για το δημόσιο συμφέρον, το πόσο συμμετοχικοί/-ές είναι, ή κυνικοί/-ές και πολιτικά αδιάφοροι/-ες, όλα τα προηγούμενα είναι στοιχεία που χαρακτηρίζουν την πολιτική κουλτούρα μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και βαρύνουν καθοριστικά στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Και όλες αυτές οι προδιαθέσεις διαμορφώνονται, όπως είπαμε, στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Η εισαγωγική αυτή προβληματική αναφέρεται στην κλασική υπόθεση σχετικά με το ότι η αντίληψη που έχουμε για την πραγματικότητα διαμορφώνεται από την εμπειρία μας (δηλαδή από την ιστορία, στο μακρο-επίπεδο) και επιδρά στην ίδια την πραγματικότητα. Πρόκειται για υπόθεση που βρίσκει πολύ γερή βιβλιογραφική τεκμηρίωση, στην οποία και θα αναφερθούμε στη συνέχεια, στο βαθμό που συγκροτεί κεντρικό θεωρητικό υπόβαθρο για τη μελέτη της διαμόρφωσης και της αναπαραγωγής των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας.

Οι αξίες, οι στάσεις, οι αντιλήψεις και οι συμπεριφορές που συναποτελούν την πολιτική κουλτούρα μιας κοινωνίας συγκροτούν, συνεπώς, τις πολιτισμικές συνιστώσες της πολιτικής διαδικασίας, που συνυπάρχουν και συνδιαλέγονται με τις θεσμικές, τις κοινωνικές, τις ιστορικές κ.λπ. συνιστώσες. Είναι δε απαραίτητο να μελετώνται παράλληλα, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα την πολιτική διαδικασία που αποτελεί και το κεντρικό αντικείμενο μελέτης των πολιτικών επιστημόνων. Γι' αυτό και στην παρούσα μελέτη θα εξετάσουμε αρχικά το *πώς διαμορφώνονται σε ατομικό επίπεδο οι παράμετροι αυτές της υποκειμενικότητας*, που ενδιαφέρουν την Πολιτική Επιστήμη, και παράλληλα συμβάλλουν στη μεταβίβαση, αλλά και στην αλλαγή από γενιά σε γενιά των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας. (Πρόκειται για τη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης.) Και στη συνέχεια θα αναφερθούμε *στο ευρύτερο πλαίσιο όπου διαμορφώνονται αυτές, διαμορφώνοντάς το παράλληλα*. (Πρόκειται για την έννοια της πολιτικής κουλτούρας.) Στο τελευταίο μέρος θα επικεντρωθούμε στην ελληνική πολιτική κουλτούρα και στη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης στο ελληνικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο.

Αλλά υπάρχει και μια άλλη, ειδικότερη παράμετρος που καταδεικνύει τη σημασία των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας, η οποία σχετίζεται με την επικαιρότητα του θέματος για την ελληνική κοινωνία, και θα πρέπει να αναφερθούμε και σ' αυτή, τελειώνοντας τις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις. Οι συνθήκες της κρίσης και οι συγκεκριμένοι τρόποι διαχείρισής της επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό, μεταξύ άλλων, και τη γενική πολιτική κοσμοαντίληψη των πολιτών, προσέβαλαν την εμπιστοσύνη τους στο πολιτικό σύστημα και τα κόμματα, εν μέρει και την αίσθηση περί δυνατότητας της πολιτικής να δίνει δίκαιες λύσεις, και επηρέασαν την υποκειμενική αίσθηση (αν)αποτελεσματικότητας από την οποία οι πολίτες εμφορούνται. Στοιχεία που ολοφάνερα επιδρούν στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Η επίδραση αυτή καταγράφεται σε πολλές εμπειρικές έρευνες και αποτελεί αντικείμενο μελέτης, ως ένδειξη μετεξελίξεων των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας στην Ελλάδα, μετεξελίξεις, όμως, που ως τάσεις είχαν ξεκινήσει ήδη πριν από την κρίση. Επιπλέον, οι πρόσφατες εκλογές του Ιανουαρίου και του Σεπτεμβρίου 2015, ο τρόπος με τον οποίο διεξήχθη η προεκλογική εκστρατεία, η παρουσίαση των διακυβευμάτων, η κομματική πόλωση, η φυσιολογία που πρόβαλαν κόμματα και υποψήφιοι/-ες ως ελκυστική κ.λπ., αναδεικνύουν πολύ έντονα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας του 21ου αιώνα εν μέσω κρίσης, ενώ συγχρόνως μας υπονιάζουν προς την κατεύθυνση της ανάδυσης νέων πολιτισμικών παραμέτρων. Τις παρακολουθούμε, τις μετράμε και τις αναλύουμε με μεγάλο ενδιαφέρον.

Πέρα από αυτή, την «άμεση» επικαιρότητα που παρουσιάζει το ζήτημα της κατανόησης και της μελέτης των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας, υπάρχει παράλληλα και μια έμμεση: Όλο και περισσότερο καταγράφονται στην εμπειρική έρευνα τα τελευταία χρόνια στοιχεία μεταβολών που αμφισβητούν στερεότυπες θεωρήσεις περί της πολιτικότητας συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών, όπως είναι οι γυναίκες και πιο πρόσφατα οι νέοι/ες. Επίσης, σημειώνονται νέα στοιχεία που αμφισβητούν πολιτολογικές βεβαιότητες, όσον αφορά τις συμμετοχικές πρακτικές των πολιτών, και εντοπίζονται νέες νοηματοδοτήσεις στην πολιτικότητα των υποκειμένων, ενώ αναφύονται νέες διαφοροποιήσεις ως προς το

φύλο και την ηλικία, κάτι που καταγράφεται σε νέα ερευνητικά πορίσματα. Οι αμφισβητήσεις αυτές και τα νέα στοιχεία για να τεκμηριωθούν ως τέτοια και, κυρίως, για να ερμηνευτούν κοινωνιολογικά και πολιτολογικά χρειάζονται εργαλεία της ανάλυσης των πολιτισμικών συνιστωσών της πολιτικής διαδικασίας, ενισχύοντας περαιτέρω την υπόθεση της μεγάλης βαρύτητας που παρουσιάζουν στις κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις και την ερμηνεία τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (1986), *Έκδηλη πολιτική κοινωνικοποίηση στην αρχή της εφηβείας*, Αθήνα, Σάκουλας.

Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (1987), *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας*, Αθήνα, Gutenberg.

Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (1990), «Ελληνική πολιτική κουλτούρα: Όψεις και προσεγγίσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 75Α, σσ.18-57.

(<http://www.ekke.gr/wrapper.php?go=http://www.grsr.gr/>)

Παντελίδου Μαλούτα Μ. (1991), «Οι έφηβοι της ‘αλλαγής’», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 80, σσ. 41–69. (<http://www.ekke.gr/wrapper.php?go=http://www.grsr.gr/>)

Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2012), *Πολιτική Συμπεριφορά*, Αθήνα, Σαββάλας.

Todoion, T. (2009), *Ο φόβος των βαρβάρων: Πέρα από τη σύγκρουση των πολιτισμών*, Αθήνα, Πόλις.

Thompson, J. (1984), *Studies in the theory of ideology*, Cambridge, Polity Press.